

Будяк Л. В.

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри соціальної педагогіки

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДИТИНИ З ВІДХИЛЕННЯМИ У РОЗВИТКУ

У статті розкриваються підходи щодо педагогічних аспектів психологічного вивчення дитини з порушеннями у розвитку; розглядаються базові теоретичні засади психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Одним із пріоритетних напрямів діяльності практичного психолога в закладах освіти визначено орієнтацію на формування, збереження та зміцнення психічного здоров'я дітей з особливими освітніми потребами. Визначено, що ефективність цього напрямку, насамперед, залежить від результативності здійснення психологічного супроводу системного відстеження психолого-педагогічного статусу дитини і динаміки її психічного розвитку у процесі навчання.

Ключові слова: *психологічний супровід, психодіагностика, психолог загальноосвітніх закладів, корекційна робота відхилення у розвитку, дезадаптація.*

В статье раскрываются подходы относительно педагогических аспектов психологического изучения ребенка с нарушениями в развитии; рассматриваются базовые теоретические основы психологического сопровождения ребенка с особыми образовательными потребностями. Одним из приоритетных направлений деятельности практического психолога в образовательных учреждениях определено ориентацию на формирование, сохранение и укрепление психического здоровья детей с особенными образовательными потребностями. Определено, что эффективность этого направления, прежде всего, зависит от результативности психологического сопровождения системного отслеживания психолого-педагогического статуса ребенка и динамики его психического развития в процессе обучения.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, психодиагностика, психолог, коррекционная работа, отклонения в развитии, дезадаптация.

The article describes approaches to psychological study of children with disabilities in development, consider the basic theoretical principles of psychological support of children with special educational needs. One of the major directions of practical psychologist activity in the establishments of education is defined the orientation on forming, saving and strengthening of psychological health of children with special educational needs. It is defined that effectiveness of this direction depends on results of psychological support of systemic observation carrying out of child's psychological and pedagogical status and dynamic of its psychical development in the process of studying.

Key words: psychological support, psychological support, psychodiagnostic, psychologist, remedial work in the development of rejection, desadaptation.

Основні тенденції інтенсифікації освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку пов'язані зі створенням повноцінного простору для їхнього навчання і соціалізації та з комплексним супроводом індивідуального розвитку. Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що психологічна безпека, взаємозв'язок дорослого і дитини сприяють ефективній соціалізації дітей: складають базові компоненти психологічної компетентності, необхідні для адаптації в сучасному суспільстві.

Реформування української освіти пов'язане з новими вимогами суспільства і відбувається на принципах наукової обґрунтованості, а реалізувати їх допоможуть такі науки, як психологія та педагогіка, що мають якісний методологічний апарат (Ю. Альошина, Р. Овчарова, М. Семаго, Н. Семаго, І. Цимбалюк). Проте, беручи до уваги формування особистості з обмеженими можливостями здоров'я, окремою ланкою потрібно виділити спеціальну психологію. Одним із напрямів цієї роботи є психологічний супровід – система підтримки та допомоги дитині в навчально-виховному процесі, педагогічним аспектам чого й присвячена стаття.

Уперше термін «психологічний супровід» у сучасній педагогіці та психології використали Г. Бардієр, І. Ромазан, Т. Череднікова. Сутність цього поняття ними розуміється як система професійної діяльності психолога та педагога, що спрямована на створення спеціальних умов для повноцінного

розвитку й успішного навчання дитини в конкретному освітньому середовищі. В освітньому навчальному закладі практичний психолог є одночасно учасником та дослідником навчально-виховного процесу. Перед практичним психологом стоїть завдання сформувати здатність і готовність вихованця до усвідомлення своїх можливостей і потреб з огляду на свої індивідуальні особливості. Фахівцю потрібно навчити дитину формулювати індивідуальні цілі та досягати їх, порівнюючи із своїми можливостями.

Психологічний супровід, як зазначає В. Петровський, – це програма зустрічей, спілкування психолога з дітьми, спрямована на створення умов для прояву і розвитку особистісних «устремлень». Оскільки однією зі специфічних закономірностей розвитку дитини з психофізичними порушеннями є дефіцит інформації про навколишнє середовище, це негативно впливає на розвиток комунікативної діяльності. Тому актуальною проблемою сучасної психології є розробка програм, спрямованих на розвиток спілкування дітей з особливими освітніми потребами, надто щодо навчання загальноприйнятими нормам поведінки і культури спілкування, що дозволять набути умінь і навички успішної соціалізації [3].

Психологічний супровід, на думку М. Качан, є створення умов для реалізації потенціальних здібностей особистості. М. Бітянова наголошує, що ефективність психологічного супроводу зумовлена освітніми технологіями та загальними виховними принципами, які використовує педагогічний колектив. Отже, психологічний супровід – це система освітньо-виховних технологій та принципів, що спрямована на створення умов для розвитку, прояву та реалізації потенційних можливостей особистості дитини з порушеннями зору [4]. Для здійснення психологічного супроводу в спеціалізованому освітньому навчальному закладі, насамперед, потрібно визначити шляхи його реалізації:

1. Виявлення закономірностей розвитку дітей з порушеннями у розвитку в межах навчально-виховної програми з врахуванням їхніх психофізіологічних особливостей.

2. Створення умов (загальні, навчальні, розвивальні та виховні принципи, освітні технології), спрямованих на забезпечення психологічного здоров'я дітей з психофізичними порушеннями.

Водночас, необхідно дотримуватися етапів психологічного супроводу:

- I – діагностичний, який надасть можливість отримати необхідну інформацію про особливості розвитку дитини з порушенням, її потенціальні можливості, потреби, життєві цінності. Діагностичний підхід допоможе розв'язати актуальні проблеми, пов'язані з розвитком особистості з обмеженими можливостями здоров'я.

II – прогностичний, який надасть можливості перебудувати освітнє середовище, спроектувати зміст і напрями індивідуальної траєкторії та розвитку дитини з порушеннями, створити сприятливі умови для задоволення розвивальних потреб дітей цієї категорії, їхнього самопізнання та самореалізації.

III – коректувальний, що забезпечить надання конкретної допомоги, психологічної підтримки дітям в освітньому середовищі.

IV – адаптаційний, який надасть можливість допомоги дітям, вихователям, батькам із питань адаптації щодо навколишнього середовища розвитку та виховання.

Рання діагностика відхилень у психомоторному розвитку дітей важлива для попередження формування його затримки і для ранньої адаптації до звичайних умов життя дітей з проблемами в розвитку. Чим раніше у дитини виявлені особливості розвитку, тим дієвішими будуть засоби психолого-педагогічної корекції, адже чим старшою стає дитина, тим комплекснішими стають недоліки психофізичного розвитку, тим важче вирішити багато проблем. З низки причин об'єктивна оцінка розвитку дітей раннього віку утруднена.

Важливим є те, що оцінка рівня розвитку дитини базується на вивченні величезної кількості сучасної популяції дітей. В основі діагностичного принципу експертної системи – розбиття умінь на елементарні дії і вивчення виконання чи невиконання цих дій дитиною. На відміну від тестів, експертна система нагромаджує і використовує знання експертів, закладені в систему. Це знання про те, що і в якому віці може робити здорова дитина, наскільки вірогідні індивідуальні відмінності у віці освоєння різних дій і знань, а також, які заняття корисні для дитини в тому випадку, якщо вона оволоділа цими діями і ще не оволоділа іншими. Тобто, отримуваний висновок – це той висновок, який видали б фахівці, якби вони самі аналізували отримані відповіді.

На сьогодні у психологічній діагностиці склалась нелегка ситуація, обумовлена, з одного боку, значними змінами в сучасній дитячій популяції, а з іншого – недостатністю лише феноменологічного, і в тому числі психометричного, підходу до оцінки психічного стану дитини. Ускладнює становище деяка невизначеність і все більше «розмивання» поняття норми, тенденція до більшої детермінації її соціальними умовами. Подібна невизначеність пов'язана й зі збільшенням інновацій в освіті, орієнтацією багатьох освітніх систем на індивідуальний характер розвитку дитини, а також

із все більшою «різномірністю» дитячої популяції [3].

Проте, насамперед, необхідно говорити про специфіку зміни динаміки розвитку сучасної дитини, ускладнення самої структури розвитку, поліфакторність механізмів і причин спостережуваної феноменології. Тому, у якій би галузі «супроводу» дитинства не працювали сучасні фахівці, вони змушені постійно перебувати у пошуку нових ідей, методологій і засобів для ефективної допомоги, підтримки й адаптації дитини в сучасному «освітньому просторі». Велике значення в цьому процесі належить психологові освіти. Фактично, він покликаний «урівноважувати», «зістиковувати», координувати діяльність усіх фахівців, «замкнутих» на дитині, і, отже, зобов'язаний бути в центрі її проблем, включати в сферу своїх інтересів не тільки власне психологічні, але й суміжні, міждисциплінарні знання й уміння [3].

Одним з основних результатів подібного інтегративного підходу до діагностики є необхідність використання великої кількості методик, оскільки тільки комплекс методичних прийомів, які взаємопідтверджують результати один одного, може забезпечити впевнене розуміння особливостей індивідуальності кожної дитини. Тільки в умовах раціональної організації та відповідного методичного забезпечення з'являється можливість максимально ефективно й з мінімальними витратами часу й «ресурсів» як фахівця, так і дитини провести поглиблене психологічне обстеження, проаналізувати його результати й скласти висновок, і потім дати рекомендації батькам й педагогам.

Ефективність роботи шкільного практичного психолога буде визначатися його здатністю сформулювати гіпотезу обстеження дитини, підібрати адекватні методи дослідження та проаналізувати (при потребі й перевірити) отримані результати. Крім того, подібна поглиблена психологічна діагностика сприятиме визначенню найефективнішого освітнього маршруту як одного з напрямів психологічного супроводу дитини. Кінцевим підсумком комплексної психологічної діагностики повинна стати постановка психологічного діагнозу [1–4], що дозволить не тільки описати актуальний стан дитини й зарахувати його до певного типу: умовно нормативного чи девіантного розвитку, але й забезпечить досить надійний прогноз подальшого розвитку та навчання, дасть фахівцям, передусім, практичному психологові, можливість розробити програми найефективнішої корекційної роботи. Відповідно до цього можна сформулювати й ряд положень (вимог), що лежать в основі поглибленої психологічної діагностики:

1. Побудова гіпотези психологічного обстеження на основі цілісного уявлення про дитину, із залученням знань різних галузей психології, педіатрії, дитячої психіатрії, педагогіки, у тому числі спеціальної (корекційної)

педагогіки.

2. Використання повною мірією алгоритму зміни діагностичної гіпотези у світлі наявних даних.

3. Побудова процедури (технології) обстеження відповідно до вікових можливостей дитини, особливостей її поведінки, а також з врахуванням взаємодії в діаді «дорослий – дитина».

4. Використання методичного апарату, адекватного цілям і гіпотезі обстеження з урахуванням процедурних особливостей, що дозволяють отримати багатофункціональну інформацію за рахунок технології пред'явлення.

5. Аналіз одержуваних даних із застосуванням технологій інтегративної оцінки результатів, що не тільки дає максимальну інформацію про специфіку розвитку й формування різних функцій і систем, але й дозволяє виявити комплекс та ієрархію причин, що приводять до цього варіанту розвитку.

6. Психологічна кваліфікація рівня актуального розвитку дитини з виходом на тип і структуру розвитку, постановку психологічного діагнозу й визначення імовірного прогнозу розвитку.

7. Облік особливостей операційних характеристик діяльності дитини з метою мінімізації її «ресурсних» витрат.

8. Визначення конкретних рекомендацій з особливостей супроводу дитини у межах конкретної освітньої установи всіма фахівцями, залученими до освітнього процесу, у тому числі рекомендації батькам, іншим учасникам позанавчальної діяльності.

З урахуванням цих положень практичним психологам, діагностичний процес набуває системного й інтегративного характеру, так само як і оцінка психічного розвитку дитини може розглядатися як інтегративна оцінка. Виходячи із цього, сама структура поглибленої оцінки психосоціального розвитку дитини виглядає як поетапний процес, який містить рід послідовних і взаємозалежних етапів:

- збір психологічного анамнезу;
- створення гіпотези обстеження з виходом на попередній психологічний діагноз, її уточнення й коректування в процесі роботи; процедура обстеження дитини з використанням відповідних тактик і технологій, адекватних віку й можливостям дитини;
- розгорнутий системний аналіз результатів обстеження, їх порівняння між собою відповідно до гіпотези;
- кінцева постановка психологічного діагнозу з урахуванням отриманих результатів, розумінням механізмів і шляхів, що зумовили характерні особливості психосоціального розвитку дитини, визначення імовірного прогнозу розвитку, шляхів і методів психолого-педагогічного супроводу дитини.

Отже, одним із пріоритетних напрямів діяльності практичного психолога закладах освіти є – орієнтація на формування, збереження та зміцнення психічного здоров'я дітей з особливими освітніми потребами.

Ефективність цього напрямку залежить від результативності здійснення психологічного супроводу системного відстеження психолого-педагогічного статусу дитини і динаміки її психічного розвитку у процесі навчання, конфіденційний збір і накопичення інформації щодо різних сторін психічного життя і динаміки розвитку, що необхідно для створення умов успішного навчання і особистісного зростання; використання методів педагогічної та психологічної діагностики; чітке уявлення психолога про те, що саме потрібно знати про дитину і на яких етапах потрібно проводити діагностичне втручання; створення соціально-психологічних умов у такий спосіб, щоб якомога успішнішими були розвиток особистості та її навчання (на основі діагностики – розробка індивідуальних і групових програм успішного психологічного розвитку і навчання дитини: врахування того, що навчально-виховний процес повинен змінюватися залежно від психологічних особливостей дітей, уміння педагога змінювати свої підходи і вимоги до дітей, орієнтуватися на конкретну дитину з її реальними можливостями і потребами); створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги дітям, що мають проблеми у психічному розвитку. Отож, подальшого дослідження потребує питання теоретичного обґрунтування та практичної перевірки ефективності спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги дітям, які мають недоліки психічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешина Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю. Е. Алешина. – М. : Независимая фирма «Класс», 1999. – 208 с.
2. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 319 с.
3. Семаго Н. Я., Семаго М. М. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст / Н.Я. Семаго, М. М. Семаго. – СПб. : Речь, 2006. – 384 с.
4. Цимбалюк І. М. Психологічне консультування та корекція : навчальний посібник / І. М. Цимбалюк; модульно-рейтинговий курс. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 544 с.